

Między „sensus catholicus”
a „uchrześcijanionym nacjonalizmem”

Sztuka Kościoła rzymskokatolickiego na Górnym Śląsku
wobec dyskursów narodowych

Jerzy Gorzelik

Między „sensus catholicus” a „uchrześcijanionym nacjonalizmem”

Sztuka Kościoła rzymskokatolickiego na Górnym Śląsku
wobec dyskursów narodowych

Recenzent
Wojciech Bałus

Patronat:

Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej
Haus der Deutsch-Polnischen Zusammenarbeit
www.haus.pl

Um aber mit allen Kräften in der katholischen Kirchengemeinde wieder aufzubauen, was die politischen Leidenschaften und Dämonen des Abstimmungskampfes an katholischem Denken und Fühlen, am *sensus catholicus*, in den Herzen der Parochianen verwüstet haben, entschloss ich mich aus eigenem Antriebe, um Bination einzukommen¹.

ks. Gottfried Pillawa

Konkretniejsza ocena znaczenia ks. Skowrońskiego mieści się w znamienym powiedzeniu – nie wiadomo, kto je jako pierwszy tak sformułował – że ks. Skowroński ochrzcił polski radykalizm na Śląsku. Był tu naprawdę „solą ziemi”, bo surowiznę nacjonalizmu z wielką i wyrozumiałą miłością we walnej mierze sam uchrześcił².

ks. Emil Szramek

Chamisso, francuski emigrant z czasów napoleońskich, napisał w Niemczech znakomitą, proto-kafkowską powieść o człowieku, który zgubił swój cień. I jakkolwiek uroda książki polega między innymi na zamierzonej wieloznaczności, trudno nie podejrzewać, że dla jej autora Człowiek Bez Cienia to Człowiek Bez Narodu. Kiedy znajomi Petera Schlemihla odkrywają tę jego niepokojącą właściwość, zaczynają go unikać, choć poza cieniem niczego mu nie brakuje. Ktoś kto nie ma swego narodu, urąga przyjętym powszechnie kategoriom i naraża się opinii publicznej³.

Ernst Gellner

---

¹ Archiwum Państwowe w Opolu, Oberpräsidium der Provinz Oberschlesien, 85. Gottesdienstliche Versorgung der Minderheit 1931–37, Pismo bierdzańskiego proboszcza Gottfrieda Pillawy do rządu prowincjalnego w Opolu z 23.04.1931, k. 102. Pismo skierowane zostało do władz prowincjalnych w związku z konfliktem między proboszczem parafii św. Jadwigi Śląskiej w Bierdzanach a lokalną grupą Vereinigten Verbände Heimattreuer Oberschlesier (Zjednoczonych Związków Wiernych Ojcowiźnie Górnoślązaków) wokół języka nabożeństw (A. Michalczyk: *Heimat, Kirche und Nation. Deutsche und polnische Nationalisierungsprozesse im geteilten Oberschlesien (1922–1939)*. Köln–Weimar–Wien 2010, s. 253).

² E. Szramek: *Ks. Aleksander Skowroński. Obraz życia i pracy na tle problematyki kresów zachodnich*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1936, R. 5, s. 7. We wszystkich cytatach zachowano oryginalną pisownię.

³ E. Gellner: *Narody i nacjonalizm*. Tłum. T. Hołówka. Warszawa 1991, s. 15.

Wstęp

Sakralne przestrzenie nacjonalizacji i kościoły „narodowo nieme”

Po przekroczeniu progu katowickiej archikatedry Chrystusa Króla – zajmującej najwyższe miejsce w hierarchii świątyń rzymskokatolickich Górnego Śląska⁴ – wierni konfrontowani są z widokiem ponad dwudziestu tablic upamiętniających historyczne postaci i wydarzenia. Większość skupiona jest w przedsionku, pozostałe umieszczono na ścianie pod chórem organowym i w jednej z kaplic (zob. fot. 1). Powstawały sukcesywnie od początku lat 80. ubiegłego wieku – ostatnią jak dotąd wmurowano w 2012 roku⁵. W roli fundatorów występowały stowarzyszenia, instytucje publiczne i przedstawiciele władz. Za każdym razem jednak zezwolenia na umieszczenie tablicy udzielić musiał proboszcz katedralnej parafii, a jej forma podlegała ocenie

---

⁴ Terytorium Górnego Śląska podzielone jest obecnie między następujące jednostki administracji Kościoła rzymskokatolickiego: archidiecezję katowicką, diecezję opolską, diecezję gliwicką, diecezję bielsko-cieszyńską i diecezję ostrawsko-opawską. Aż do utworzenia diecezji katowickiej w roku 1925 w regionie nie znajdowała się ani jedna siedziba biskupia, a jego obszar podzielony był między diecezję wrocławską i ołomuniecką, a wcześniej jeszcze krakowską.

⁵ Jeszcze kilka dekad przed umieszczeniem w katowickiej katedrze pierwszej pamiątkowej tablicy podobne praktyki budziły poważne zastrzeżenia władz diecezji i lokalnego duchowieństwa, na co wskazuje korespondencja administratora parafii starobieruńskiej z kurią biskupią z września 1948 roku. Ksiądz Jan Trocha informował przełożonych o wniosku Związku byłych Więźniów Politycznych, pragnącego upamiętnić tych, którzy „oddali życie za wiarę i naród” w „niemieckich katowniach”, tablicą na filarze we wnętrzu kościoła. Administrator skłonny był zgodzić się na jej umieszczenie w przedsionku, jednak nawet to spotkało się ze sprzeciwem wikariusza generalnego, który wskazał miejsce przed kościołem, a najlepiej na cmentarzu (Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach [dalej: AAKat], Akta parafii św. Bartłomieja w Bieruniu Starym, Akta Lokalne [dalej: AL] 101, Pismo wikariusza generalnego do ks. J. Trochy z września 1948, k. 182, 183).

Diecezjalnej (od 1992 roku Archidiecezjalnej) Komisji do spraw Sztuki Sakralnej. Można zatem mówić o polityce pamięci, kreowanej w interakcji między duchowieństwem a innymi regionalnymi aktorami, którym z jakichś względów zależało na dokonaniu komemoracji w tym właśnie miejscu.

Część tablic poświęcona została kapłanom związanym z katedrą lub diecezją. Wiele upamiętnia jednak osoby świeckie – przede wszystkim członków różnych formacji zbrojnych, biorących udział w walkach o terytorialny kształt II Rzeczypospolitej i działających podczas II wojny światowej, ale także ofiary komunistycznych represji od roku 1945 po pacyfikację strajku na Kopalni Węgla Kamiennego „Wujek” w grudniu 1981 roku. Tablice postrzegać można jako wizualny ekwiwalent epitafiów i płyt nagrobnych, które niegdyś licznie wypełniały wnętrza kościołów. Analogie zaznaczają się również w wymiarze ideowym – w obu przypadkach w centrum działania jest bowiem *memoria*. O ile jednak dawne pomniki sztuki sepulkralnej upamiętniały zmarłych jako członków rodów, dokumentując ich pochodzenie i pozycję stanową skrupulatnie zestawionymi wywodami heraldycznymi, o tyle ich odpowiedniki z przełomu drugiego i trzeciego milenium prezentują rozbudowaną genealogię narodu. Na pytanie: „skąd pochodzimy?” odpowiadają wizją dziejów wspólnoty, uznając współczesnych wiernych za następców tych, których upamiętniono tablicami, w sztafecie pokoleń, konstytuującej historyczny naród. Obok zasłużonych kapłanów na brązowych i mosiężnych płytach pojawiają się nazwiska politycznych liderów, przede wszystkim jednak anonimowe zbiorowości bojowników o narodową sprawę i ofiar reżimów równie bezbożnych, co obcych. Śmierć za ojczyznę – nie zaś za dobre imię rodu – wspomiana w miejscu, w którym przywoływane są imiona męczenników za wiarę, zyskuje szczególną rangę. Tablice ku czci poległych – zwłaszcza tych, którym przypisać można status ofiary świadomej, dokonującej samopoświęcenia dla wspólnoty – przed którymi podczas religijno-patriotycznych uroczystości celebrowana jest kolektywna pamięć, przyrównać można w wymiarze ideowym nie tylko do epitafiów, ale również do ołtarzy bocznych, dedykowanych świętym cierpiącym dla Chrystusa i Kościoła.

Dystans, jaki dzieli wnętrza katowickiej archikatedry i starodawnych kościołów, ilustruje przemianę, o której w kontekście analiz historycznych dramatów Williama Szekspira pisała Aleida Assmann: „miejsce sakralizacji krwi i legitymacji przez pochodzenie zajmuje identyfikacja ze wspólną historią, miejsce feudalnej sakralizacji nazwiska zajmuje patriotyczny honor narodu”⁶. Jak łatwo dostrzec, główna świątynia metropolii górnośląskiej

⁶ A. Assmann: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München 2010, s. 78. Jeśli nie wskazano inaczej, tłumaczenia pochodzą od autora.

stała się miejscem nie tylko liturgicznych celebracji i innych form katolickiego kultu, lecz również prowadzenia narodowego dyskursu, kształtowania i reprodukcji grupowej tożsamości, formowania zbiorowej pamięci.

Specyfika kościelnego wnętrza, o której tu mowa, ujawnia się nie tylko w porównaniu do dawnych przestrzeni sakralnych, a więc w perspektywie diachronicznej. Profuzja elementów związanych z narodową pamięcią, której nie sposób przeoczyć w archikatedrze w Katowicach, ale również w głównym ośrodku państwowym archidiecezji – w bazylice w Piekarach Śląskich, nie ma odpowiedników w konkatedrach diecezji ostrawsko-opawskiej, obejmującej ziemię górnośląskie w Republice Czeskiej, czy w kościołach Bawarii, serca niemieckiego katolicyzmu. Od podobnych akcentów wolne są również sanktuaria na Górze św. Anny i w Rudach Wielkich – najważniejsze centra pielgrzymkowe odpowiednio diecezji opolskiej i gliwickiej, położone w części Górnego Śląska pozostającej po podziale regionu w 1922 roku w granicach państwa niemieckiego. Nie brak ich natomiast w kościołach katedralnych i odpustowych wielu innych polskich diecezji. Łączenie w sakralnych wnętrzach patriotycznego i religijnego *imaginarium* Brian Porter-Szűcs wymienił wśród powszechnie akceptowanych symptomów ścisłego związku polskiego katolicyzmu i nacjonalizmu⁷.

Z czego wynikają zasygnalizowane powyżej, uwarunkowane chronologicznie i terytorialnie różnice? Dlaczego jedne kościoły otwały się na nacjonalistyczny dyskurs, zmieniając się w przestrzenie kształtowania i reprodukcji niekonfesyjnych wspólnot wyobrażonych, podczas gdy inne pozostały narodowo nieme? Pytania te wymagają złożonej odpowiedzi. Względna autonomia Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej potencjalnie czyniła z sakralnych wnętrz główne miejsce prowadzenia kontrhegemonicznego dyskursu, stanowiącego wyraz alternatywnej wobec narzuconej przez państwo i partię narodowej ideologii. Obrazowe nawiązania do świeckiej historii pojawiły się jednak w dziesiątkach kościołów na ziemiach polskich na długo, zanim w ostatnich dekadach XX wieku katedra w Katowicach wypełniła się tablicami upamiętniającymi wykluczonych z oficjalnej narracji bohaterów. I pojawiają się do dziś, czego świadectwem są najbardziej spektakularne w obecnym stuleciu przedsięwzięcia na polu sakralnej

⁷ „For even the most liberal Catholics in Poland, patriotism and faith are intimately linked, and there is no sign that this bond is weakening. Almost no one questions the way patriotic and religious images blend in the decoration of churches; no one seems to find it noteworthy that »masses for the Fatherland« have become regular events; and few would consider it odd when a particular sin is condemned because of its effect on the nation rather than on the individual soul” (B. Porter-Szűcs: *Faith and Fatherland. Catholicism, Modernity, and Poland*. Oxford–New York 2011, s. 358–359).

sztuki w Polsce – bazylika Najświętszej Marii Panny Licheńskiej w Licheniu Starym oraz sanktuarium Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Nowej Ewangelizacji i św. Jana Pawła II w Toruniu⁸. Związki katolicyzmu z nacjonalizmem i ich manifestowanie w wystrojach kościołów nie mają zatem charakteru incydentalnego, lecz stosunkowo długą i wciąż żywą tradycję. Stanowiąc punkt wyjścia porównanie obrazu różnych obiektów sakralnych sugeruje przy tym, że nie z każdym nacjonalizmem katolicyzm łączy się tak samo silnie i trwale. Teza o jego szczególnym, bo sięgającym poziomu refleksji teologicznej, związku z nacjonalizmem polskim została już dobrze udokumentowana w literaturze z zakresu historii idei i historii społecznej⁹.

Przedmiot badań, problemy i metody badawcze

W niniejszej książce w centrum uwagi znajdują się dzieła sztuki kościelnej wykorzystywane – przez duchowieństwo rzymskokatolickie lub przy jego aktywnym współudziale – we wspólnototwórczych dyskursach w dobie kształtowania się i rozwoju społeczeństwa masowego. W obliczu transformacji społecznej u schyłku XIX i w początkach XX wieku na obszarach Europy Środkowej o zdecydowanej przewadze ludności katolickiej kapłani przyjęli nowe role, wykraczające poza wąsko rozumiane przywództwo duchowe – stali się wychowawcami i przyjaciółmi ludu, jego reprezentantami w stowarzyszeniach i instytucjach, publicystami kształtującymi opinię publiczną i zasadniczym elementem gwałtownie rozwijającego się systemu społecznej komunikacji¹⁰. Sztuka mogła zostać wykorzystana w celu komunikowania treści dostosowanych do dokonujących się przemian i kształtowania tożsamości wiernych w pożądanym przez kościelne kadry sposób. Oferowała szczególnie możliwości monumentalizacji tożsamościowych dyskursów. Usytuowanie w przestrzennym kontekście miejsca kultu wzmacniało przekaz autorytetem Kościoła, a charakter wykorzystywanych artefaktów nadawał mu trwałość i godność, do których nie mogły aspirować ulotne

⁸ M. Omilanowska: *Sanktuarium Maryjne w Licheniu: jego architektura i sztuka jako instrument identyfikacji historycznej, religijnej i narodowej w postkomunistycznej Polsce*. „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2008, nr 2, s. 129–139; J. Wieliczka-Szarkowa: *Panteon wielkich Polaków*. Szczecinek 2017.

⁹ B. Porter-Szűcs: *Faith and Fatherland...*; B. Szlachta: *Lad, Kościół, Naród*. Kraków 1996.

¹⁰ R. Schattkowsky, S. Osatschuk, B. Wójtowicz-Huber: *Kirche und Nation. Westpreußen, Galizien und die Bukowina zwischen Völkerfrühling und Erstem Weltkrieg*. Hamburg 2009, s. 29.

Indeks nazwisk

- Adamczyk Edward, ks. 48, 54, 55, 62
Adamczyk Rudolf, ks. 160
Adamski Stanisław, bp 98, 168, 170,
171, 254, 255, 275
Amsterdamski Stefan 22
Anderson Benedict 22, 24, 27, 28
Assmann Aleida 8, 25, 310, 311, 312
- Bagiński Jan, ks. 142
Ballestrem Franz Xaver II von 63,
65, 66
Bałus Wojciech 29, 36, 150
Bańka Józef, ks. 95, 101, 103, 128,
132, 134, 319, 320
Bar Adam 39
Barciak Antoni 39, 65, 102, 110,
159, 163, 277
Barczewski Walenty, ks. 44-46
Bartelmus, ks. 34
Bartnik Czesław, ks. 308
Bauer Leopold 184, 185, 187, 190,
191
Bednorz Filip, ks. 275
Bednorz Herbert, bp 101, 103, 120,
132, 134, 276, 319, 320
Bendel Rainer 140
Benedykt XV, papież 108
Benek Iwona 47, 50
Bergman Eleonora 63
Beria Ławrientij 306
Bernatowicz Tadeusz 111
- Bertram Adolf, bp 93-96, 99, 141,
142, 157
Beule Matthias 47
Bielak Jacek 257
Bismarck Otto von 67, 138, 160, 170
Bjork James E. 14, 32, 97, 118, 123
Blumówna Helena 164
Blümel Carl 198
Boczarowska Stanisława 268
Bodnicki Władysław 259
Bogaczewicz Stanisław A. 256
Bonczol Józef 269
Böhm Dominikus 139, 176, 193,
195
Börsch-Supan Eva 194
Böttcher Bernhard 191, 192
Brandt 45
Brandys Jan, ks. 149, 168
Braun Edmund Wilhelm 183, 185
Breuing Rudolf 55
Bringmann Michael 52
Bromboszcz Teofil, bp 155, 159
Bryła Stanisław 164
Buchenfeld-Kamińska Irena 36
Buchwald Emanuel, ks. 63
Bukowski Jan 36
Bułhak Jan 171
Bunsch Adam 125-130, 135, 273-
276, 326
Burke Peter 13
Burno Filip 15, 158, 159

- Burzec Henryk 17, 258, 259, 262, 264, 266–268
 Busch Carl 50, 51
 Caravaggio Michelangelo Merisi da 123
 Castells Manuel 322
 Chojecka Ewa 15, 58, 63, 102, 139, 159
 Chomicka Ewa 23
 Chrudzimska-Uhera Katarzyna 257
 Chrzyszcz Johannes, ks. 154
 Cohn Norman 266
 Conversi Daniele 23
 Cuno Ludwig, ks. 197
 Czaja Paweł, ks. 168
 Czaplicki Wincenty 115, 119
 Czechowicz Bogusław 163
 Czyż Anna 264
 Czyżewska-Knap Klaudia 47, 50, 51
 Ćwiek-Rogalska Karolina 191
 Dalbor Edmund, abp 95
 Dańda Józef 171
 Dawid Adriana 141
 Degner Carl Friedrich 301
 Dietz d'Arma Leon 149, 277
 Dijk Teun A. van 22
 Długaj Karol, ks. 158
 Dobrowolski Tadeusz 37, 40, 41, 168, 170, 173, 176, 177, 178
 Dobrzycki Jerzy 172
 Doering Oskar 58, 182, 197
 Dolla Johann, ks. 138, 139
 Donig Simon 16, 58
 Drapiewski Władysław 151, 152
 Drogoń Andrzej 301, 302, 304, 309
 Drzisga, ks. 100
 Dudek Paweł, ks. 279
 Dudek-Bujarek Teresa 15–17, 34, 104, 258
 Dunikowski Xawery 160, 164, 165, 258, 266, 267
 Durkheim Émile 27
 Dużyk Józef 43
 Dworak Jan Stefan 48, 49, 54, 55
 Dziurok Adam 254–256
 Ehl Theodor 138, 141
 Eichler Johann, ks. 181, 182, 183
 Eljasz Wojciech 36
 Faber Richard 140
 Fahnroth Joseph 150
 Fałęcki Tomasz 32, 61, 94, 110
 Fałkowski Wojciech 111
 Fanta Heinrich 183
 Fedorski Witold 268
 Feja Paul, ks. 201, 204
 Fertacz Sylwester 102
 Fey Ernst 135, 142, 257
 Ficek Jan Alojzy, ks. 31
 Figel Albert 197
 Figel Anton 138, 195
 Filipczyk Joanna 279
 Flacke Monika 15
 Ford Aleksander 263
 Förster Heinrich, bp 103
 François Étienne 26
 Franz Ernst 182, 183
 Fromm Mansuetus OFM 49, 65
 Gajda Jan, ks. 168
 Gajewska-Prorok Elżbieta 34, 35
 Gambiec Henryk 258
 Gatti Arturo 264
 Gawlik Zygmunt 148, 149, 159, 160, 164
 Gawlina Józef, bp 109, 123, 124, 144, 254
 Gawrecká Marie 180, 181
 Gawrecki Dan 180
 Gebauer Paul 184–186
 Gebert Bronisław 162, 163
 Gebert Gizela 162, 163
 Geertz Clifford 23

- Geldner Erich 183
 Gellner Ernst 24, 61
 Germer Stefan 15
 Giemsa Max 47, 49, 63
 Gierlotka Stefan 57, 65, 66
 Glemp Józef, kard. 298
 Glötzle Leopold 58
 Głazek Dorota 47, 49, 57, 158
 Głowacka-Gajper Małgorzata 24
 Gnidzińscy 114
 Godulla Karl 58
 Golachowski Stefan 99, 136
 Gołubiew Antoni 259
 Gorzelik Jerzy 17, 134, 160, 166, 167,
 258, 264, 279, 319
 Gottwald Karl 183, 184, 187
 Goya Francisco 262
 Górecki Jan, ks. 51
 Górka Leonard SVD 38, 39
 Górska Magdalena 110
 Górzyński Władysław, ks. 129
 Grabowski Elisabeth 117
 Grażyński Michał 98, 106, 120, 123,
 134, 145–147, 160, 169, 318
 Grim Emanuel, ks. 145, 147, 189
 Grivec Franc, ks. 38, 39
 Grosby Steven 14, 28, 29
 Grosch Waldemar 105, 150, 264
 Grudniewski Jakub 263
 Grundmann Günther 174
 Grygiel Tomasz 47
 Gryzik Johanna zob. Schaffgotsch Jo-
 hanna von
 Grzesik Karol 168, 169
 Grzybowski Zdzisław 106
 Gucewicz Daniel 267
 Gussone Nicolaus 153
 Gwioździk Marek 168–170

 Haake Michał 257
 Hajda Jan, ks. 269, 272, 273
 Hakuba Ignatz 63
 Halbwachs Maurice 13

 Halecki Oskar 274
 Hanich Andrzej, ks. 141, 271, 277
 Hartig Michael 58
 Hastings Adrian, ks. 28
 Haubold-Stolle Julianne 17, 97
 Heidenreich Carl 58
 Heider Paul OT 182–189, 191–193,
 195, 198, 327
 Henckel von Donnersmarck Edwin
 48
 Henckel von Donnersmarck Laza-
 rus II 65
 Henlein Konrad 180, 193
 Henryk I Brodaty, książę śląski 150,
 151, 276
 Henryk II Pobożny, książę śląski 274
 Herder Johann Gottfried 50, 61, 316
 Herkommer Hans 182
 Herzig Richard 157
 Hinszen Felix 142, 143
 Hitze Guido 141, 204
 Hlond August, kard. 67, 94, 96, 98,
 112, 144, 146, 154, 155, 159, 163,
 203, 255, 279
 Hobsbawm Eric 24, 266
 Hohenzollernowie, dynastia 169, 194
 Hojka Zbigniew 148
 Holeczko-Kiehl Andrzej 111, 113
 Hossfeld Oskar 158
 Hrabowsky Alfred, ks. 144
 Hutchinson John 24, 25

 Ilkosz Barbara 15, 137

 Jacobson Krystyna 257
 Jadwiga, św., księżna śląska 105, 150,
 189, 272, 276, 327
 Jaesche, ks. 99
 Jagiełło Władysław, król polski 111,
 112
 Jagla Jowita 45
 Jan XXIII, papież 257, 270
 Jan Paweł II, papież, św. 276, 280,
 297, 308

- Jan Kazimierz, król polski 112
 Janson Felicitas 182
 Jelitto Gabriela 257
 Jerzak Janusz 301
 Jodkowski Marek, ks. 193
 Junginger Horst 140
 Just Ernst 182, 184, 188, 189, 193
- Kaczmarek Jan 173
 Kaczmarek Ryszard 179, 256, 263, 324
 Kalinowska-Wójcik Barbara 102
 Kaller Maximilian, bp 198
 Kamusella Tomasz 12
 Kapica [Kapitza] Jan, ks. 53, 59, 94–96, 101, 116, 118, 119, 163, 201
 Kappel Kai 182
 Kaps Engelbert 188
 Karch Brendan 11, 12, 31, 99, 136, 203
 Kasperkowitz Karl 167
 Kasperlik Wilhelm, ks. 176
 Kedourie Elie 27, 28, 266
 Kickton Arthur 51, 137, 138, 141, 142
 Kielbasa Antoni, ks. 276
 Kielkowski Tomasz 104
 Killer Karl 198
 Klajmon Barbara 47
 Klausmann Anton Oskar 41
 Klemens Jan, ks. 279
 Klomp Johannes Franziskus 47, 49, 51, 52, 55, 56
 Kłakus Michał, ks. 67, 96, 154, 278
 Knötel Richard 41
 Kocur Adam 116, 119, 171
 Kolassa Stanislaus 189
 Komar Beata 153
 Komecki Grzegorz 298
 Kominek Bolesław, bp 254, 256, 271, 272, 277
 Konarski Marian 114
 Konarzewska Joanna 269, 272
- Konarzewski Ludwik 114, 145, 146, 149, 325, 330
 Konarzewski Ludwik junior 269, 272,
 Konarzewski Łukasz 114, 145, 146, 149
 Konieczny Jan TChr 144
 Kontny Irena 50, 51, 104, 114, 145, 197
 Kończal Kornelia 26
 Kopiec Jan, bp 33, 150
 Kopp Georg, bp 61, 66, 93, 154
 Kordecki Augustyn (właśc. Klemens) OSPPE 131
 Korfanty Wojciech 32, 43, 53, 95, 119, 170
 Korpsch Karl 49
 Korus Emil, ks. 47, 48
 Koselleck Reinhart 195, 310
 Kościak Elżbieta 102
 Kowal Michał 104, 106, 107, 129, 152
 Kowalewski Otto 64, 153
 Kowalewski Felicjan Szczęsny 264
 Koziłek Alojzy, ks. 39, 151, 161, 162, 165, 261, 262
 Koziłek Jan, ks. 39, 161, 162, 165
 Kozina Irma 58, 158, 159, 264
 Köhler Joachim 140
 Krasieński Zygmunt 53
 Kraszewski Ignacy 259
 Krzyżanowski Lech 94–96, 204
 Krzyżanowski Michał 22
 Kruszyński Tadeusz Albin, ks. 152
 Kubina Teodor, bp 66, 94, 95, 104, 110, 115, 116, 118, 119, 121, 124, 129–131, 144, 163, 164, 199–205, 326
 Kubis Josef, ks. (proboszcz w Opolu) 95, 140–142, 144, 254
 Kubis Josef, ks. (proboszcz w Załężu) 97
 Kucharski Wojciech 141, 271
 Kudera Jan, ks. 105, 117, 120, 133, 149
 Kulczyński Kazimierz 159

- Kulig Józef, ks. 154–157
 Kulpińska Katarzyna 171
 Kurovski Franz Ludwig 183
 Kwiatek Agnieszka 302
 Kwiatkowski Jerzy 275
 Kwitek Katarzyna 16, 269
 Kytzia Paul 154

 Landmann Theo M. 194
 Lange Carl 194
 Langer Alexis 103
 Langer Joseph 57
 Langman Jerzy 34–36, 149
 Larisch Jan 182, 183
 Lemke Jay 22
 Lempik Theodor 257
 Lenartowicz Teofil 40
 Leon XIII, papież 55, 64, 154
 Leoussi Athena S. 14, 28
 Lersch Carl 34, 50, 51
 Lewandowski Jerzy, ks. 308
 Lewek Michał, ks. 66, 95, 131, 141,
 201
 Lex Paweł, ks. 67
 Linek Bernard 17, 60, 97
 Lipnicki Albert 279
 Lipońska-Sajdak Jadwiga 172
 Lis Marek 141
 Lisiecki Arkadiusz, bp 98, 105, 108,
 112, 115, 118, 119, 121, 146, 148,
 164, 165
 Londzin Józef, ks. 40, 172, 173
 Lothar III, cesarz rzymski 49
 Lubina Michał 47
 Lubos-Kozieł Joanna 36, 150, 278
 Lukaschek Hans 94
 Lurz Meinhold 197

 Łobos Tadeusz 175
 Łuczewski Michał 25, 27

 Macała Jarosław 97, 203
 Macha Jan, ks. 113
 Macha Simon 167

 Madajczyk Piotr 253, 254, 255
 Majewski Piotr M. 192, 193
 Makarewicz Julian 112, 113, 318,
 326
 Makówka Leszek, ks. 21, 258, 267,
 273, 280
 Malicki Jan 105, 158
 Marquard Odo 195
 Maruska Józef, ks. 256, 257
 Massalska Barbara 257
 Mastalerz Jacek 172
 Maśliński Stanisław, ks. 152, 168, 169
 Matejko Jan 38, 40, 43, 111, 115, 165
 Matusiewicz Adam 300
 Mayer Franz Borgias 50, 51, 58, 66,
 153, 196
 Mehoffer Józef 151
 Melbechowska-Luty Aleksandra 160,
 164
 Mencken August 49
 Mercik Henryk 47, 50
 Miarka Karol 32, 39, 200, 202
 Michalczyk Andrzej 14, 17, 26, 60,
 97, 99
 Michalik Józef, abp 298
 Michatz [Michacz] Paweł, ks. 205
 Michejda Tadeusz 133, 134
 Mielke Robert 174
 Mieszko I, król polski 20, 278
 Migasiewicz Paweł 111
 Młynarczyk-Tomczyk Anita 255, 263,
 274
 Morcinek Gustaw 126
 Mossakowski Stanisław 111
 Mościcki Ignacy 143, 168
 Musialik Wanda 256
 Müller Adolf 183
 Müller Karel 180, 181, 188
 Mysłek Wiesław 163, 164
 Myszor Jerzy, ks. 32, 33, 63, 66, 94,
 96, 97, 101, 144, 154, 155, 163,
 202, 204, 272, 279, 300
 Myślińska Anna 111

- Nadolski Przemysław 137, 138, 256, 268
 Nakonieczny Ryszard 159
 Napieralski Adam 53
 Nerlich Leopold, ks. 32, 47
 Nevěřil Jan, ks. 183–185
 Nicolai Hellmuth 136
 Nieborowski Paul, ks. 95, 161, 203, 204
 Niedźwiedź Anna 131
 Nietzsche Benno 304
 Nijakowski Lech M. 11, 310, 311
 Nora Pierre 14, 178
 Norblin Stefan Juliusz 171
 Noszczak Bartłomiej 256
 Nowak Anatol, bp 116
 Nowak Janusz 272
 Nowobilski Józef Andrzej, ks. 35, 38, 42, 43
 Nowosielska-Sobel Joanna 41, 167
 Nöllner Emil 150, 166
- Obeth Joseph 183, 187
 Odorowski Waldemar 159
 Ogno-Serra Giovanni Battista, ks. 95, 96, 110
 Oidtmann 57
 Olszar Henryk, ks. 97, 148, 168, 279
 Omilanowska Małgorzata 10, 176, 178, 309
 Opielka Józef, ks. 95, 123, 161
 Opolczyk Jan zob. Szwed Edward
 Organisty Adam 57
 Orzechowski Stanisław 110
 Osatschuk Sergij 10
 Ostrzołek Wiktor 277
- Pałka Witold 280
 Panofsky Erwin 13
 Pant Eduard 189
 Papsdorf Felix 187
 Partsch Joseph 41
 Paweł VI, papież 141, 265, 271
- Pawluk Henryk 257
 Pelczar Józef, bp 111
 Peretiakowicz Antoni 200
 Pękalska Krystyna 275
 Pękalski Stanisław 275
 Picasso Pablo 262
 Piechotta Johannes, ks. 136, 144
 Pietz Bernhard, ks. 55, 56
 Pillawa Gottfried, ks. 5
 Pius X, papież 143
 Pius XI, papież 95, 111, 116, 121, 142, 143, 146, 159, 163
 Platzeck Karl 63, 138, 153
 Poelzig Hans 51
 Polak Wiktor 153
 Polak-Springer Peter 17, 169, 206
 Porcek Józef, ks. 324
 Porter-Szűcs Brian 9, 10, 29, 278, 297
 Porwoll Wilhelm, ks. 138, 144
 Prus Konstanty 65, 66
 Przyklink Jan 149
 Pucher Wawrzyniec, ks. 115, 153
 Pustułka Agata 299, 300
 Pyka Henryk, ks. 106, 125, 127, 135, 275
- Quint Severin, ks. 193
- Radzewicz-Winnicki Jacek 65
 Radzymińska Józefa 259
 Rajkowski Bolesław 319
 Ratti Achille zob. Pius XI papież
 Reck Arthur 142
 Reni Guido 34, 37, 42
 Ręgorowiczowa Olga 117
 Richter 34
 Robota Władysław, ks. 147–149, 151, 153, 177, 254
 Rojek Paweł 266, 307
 Romanowicz Antoni 126
 Romańczyk Fryderyk 152, 205
 Ropiak Sławomir 45
 Rosen Jan Henryk 264, 319

- Rosenbaum Sebastian 12, 17, 163,
169, 254
- Rottermund Andrzej 111
- Rozkoszny Franciszek 156, 157
- Rozpędowski Jerzy 51
- Rubý Jan 183
- Rudziński Piotr 171
- Ryba Grażyna 45
- Salomon D. 137
- Saryusz-Wolska Magdalena 26
- Saurma-Jeltsch Hedwig von 65
- Schabik Karl 137
- Schaffgotschowie, ród 54, 59, 62
- Schaffgotsch Hans Ulrich von 48, 58,
65
- Schaffgotsch Johanna von 58, 65
- Schaffner Sabina 126
- Schattkowsky Ralph 10
- Schälzky Robert OT 193
- Schirmeisen Reinhold, ks. 65
- Schleibner Kaspar 142
- Schlemihl Peter 5, 11, 42, 52, 123, 203
- Schlüter Andreas 187
- Schmid Ulrich 110, 126, 173, 305
- Schmid-Breitenbach Franz 58
- Schmitz Josef 49
- Schneider Georg 196
- Schneider Ludwig 34, 47, 49, 151,
302
- Scholzowa-Železna Helena 186
- Schön Theodor von 194
- Schreiner Georg 63, 66
- Schreiner rzeźbiarz z Opola 142
- Schulze Hagen 26
- Schumann August, ks. 65
- Seiler Adolph 196
- Semik Teresa 300
- Siemienik Alojzy, ks. 116
- Sieradzka Anna 111
- Sieradzki Wojciech 111
- Sikorski Lucjan 160
- Siwinna Carl 41
- Siwinna Fritz 41
- Skowronek Ludwig, ks. 56, 65–67
- Skowroński Aleksander, ks. 5, 33–
40, 42–44, 46, 53, 61, 129, 132,
140, 149, 161, 163, 200, 315–317
- Skupin Aleksander 302
- Skworc Wiktor, abp 299, 304, 305
- Smith Anthony D. 14, 19, 23–28, 42,
123, 127
- Sonne Franz Xaver, ks. 142
- Sontag Magdalena 168–170
- Soremba Edgar, ks. 257
- Sorger Gisela 47, 49, 52, 56
- Spaltenstein Wincenty 169
- Spribille Kurt 143
- Stalmach Paweł 39, 40, 202
- Stefan Bernhard 59
- Stefański Krzysztof 15
- Stein Erwin 167
- Steinhofer Salomon 269
- Steller Paweł 126, 171
- Stephan Stanislaus, ks. 140
- Steuer Antoni 148, 168
- Stierle Karlheinz 195
- Stoffels Michaela 198
- Stona Maria 187
- [Szymańska-Störtkuhl] Störtkuhl Bea-
te 15, 51, 137, 138, 142, 159, 176,
179
- Stróżyńska Katarzyna 256
- Struve Kai 12
- Strzyż Franciszek, ks. 62
- Stüben Jens 179
- Stüler Friedrich August 301
- Styka Jan 115
- Suchoń Andrzej, ks. 302
- Sutor Emil 182
- Sylwester Antoni 267
- Syska Anna 104
- Szczypka-Gwiazda Barbara 15, 47,
125, 153, 159, 160, 277
- Szekspir William 8
- Szlachta Bogdan 10

- Szmula Józef 32, 47
 Sołtysik Wojciech, ks. 151
 Szopa Ryszard 29, 51, 168, 199, 273
 Szramek Emil, bł. 17, 18, 20, 33–38, 40, 42, 53, 59, 101–108, 110, 111, 113, 115–117, 119, 120, 122–136, 140, 144, 145, 147, 152–154, 199–201, 205, 254, 268, 273, 300, 302–304, 319, 320, 322, 323, 327, 328
 Szwajnoch Stefan, ks. 112, 113, 168, 170, 199, 254, 319, 322, 327
 Szwed Edward 139, 140, 174
 Szybisty Tomasz 114
 Szydłowski Tadeusz 178
 Zygula Bogusław 267
- Święcicka Marta 301
 Święcicki Jan 301
- Šebek Jaroslav 192
 Šopak Pavel 181–184, 186–188, 190
- Talmon Yonina 307
 Taranczewski Wacław 106
 Tarnowski Józef 257
 Tarnowski Stanisław 111
 Tazbir Janusz 274
 Tesař Petr 186
 Tetmajer Włodzimierz 20, 34–38, 40, 42–44, 61, 129, 166, 167, 315, 316, 330
 Thiele Ernst Otto 136
 Tofiliska Joanna 102
 Tombarkiewicz Wiktoria 16, 300–303, 306, 307, 309
 Traba Robert 11, 14, 26, 150
 Trąba Mariusz, ks. 94, 95, 201
 Trocha Jan, ks. 7
 Tschötschel Bruno 57
 Tunkel Ludwik, ks. 65–67
 Tygielski Wojciech 111
 Tylla Franciszek, ks. 57, 95
- Ulitzka Carl, ks. 95, 140, 141, 204, 254
 Unierzyski Józef 17, 106–113, 116, 117, 119–121, 123–126, 128–130, 134, 318–320
 Uthemann Anton 62
 Uziembło Henryk 129
- Vaussard Maurice 200
 Voltz Hans 66
 Vonlanthen Isabelle 126, 173
 Vybiral Jindřich 185
- Walicki Andrzej 265, 307
 Walloschek Franz, ks. 100
 Wałach Jan 145, 146
 Wanatowicz Maria 12, 127
 Wardzyński Michał 111
 Wasylewski Stanisław 105, 173
 Wawoczny Grzegorz 272
 Weber Martin 193
 Weger Tobias 179
 Wessinghage-Okon Marlies 142, 144, 257
 Węcki Mirosław 163, 263
 Wieczorek Meinard OFM 57
 Wieczorek Wilhelm 49
 Wiedermann Fritz 174
 Wilcken Franziska 182, 193
 Wilczek Franciszek, ks. 277
 Wilczek Piotr 158
 Winterowski Leonard 111
 Wodak Ruth 22
 Wojciechowski Zygmunt 262
 Wojtczak Marcin 39
 Wojtkowski Jacek M., ks. 45
 Wojtyła Karol zob. Jan Paweł II
 Wolańska Joanna 36
 Wosnitzer Franz, ks. 98
 Woźniczka Zygmunt 305
 Wójcik Marek 51
 Wójcik Michał 300
 Wójtowicz-Huber Bernadetta 10

Wujek Jakub, ks. 50
Wygasz Teofil 156, 157
Wyspiański Stanisław 36
Wyszyński Stefan, kard. 255–257,
265, 271, 276, 278, 279, 299, 308,
323, 324
Zabłocka-Kos Agnieszka 103
Zaremba Marcin 262
Zdrzila Adolf 183, 184, 186, 187
Zembaczyński Antoni 113
Zeńczak Anna 151

Zepter Johann 45
Zieliński Henryk 93
Zientara-Malewska Maria 45
Zillman Emil 62
Zillman Georg 62
Żmudziński Jerzy 151
Żurawski Zygmunt 157
Żurek Robert 150
Życiński Józef, abp 298
Žáček Rudolf 180, 181, 188

Indeks topograficzny

- Akwizgran 57
Altötting 190
Andziołówka 114
- Bad Mergentheim 197
Bawaria 9, 105, 153, 182, 190
Berlin 41, 45, 50, 52, 94, 95, 135, 142, 163, 198, 201, 254
Beskid 145–147, 149, 161, 173
Biała Prudnicka 33
Bielszowice (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 97
Bierdzany 5, 99
Bieruń Stary 7
Biłgoraj 264, 319
Biskupice (obecnie dzielnica Zabrze) 103
Bobrek (obecnie dzielnica Bytomia) 49, 59, 140
Bobrowniki 49
Bochnia 51, 111
Bochum-Gerthe 52
Bogucice (obecnie dzielnica Katowic) 56, 57, 65, 66
Boguszowice 158
Boguszyce 100
Bojszowy 49
Brandenburgia 161, 197
Brąswałd 44–46, 315
Brno 181, 183, 184
- Bruntál 183, 193
Brynica 99
Brześć 264, 319
Brzezinka (obecnie dzielnica Mysłowic) 117
Brzęczkowice (obecnie dzielnica Mysłowic) 258
Bytom 41, 47, 63, 65, 137, 138, 139, 142, 144, 154, 167, 174, 175, 176, 256, 268, 269, 321, 329
- Castel Gandolfo 264, 319
Charków 301–303
Chebzie (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 59
Chelm Śląski 99
Chelmno 196
Chorzów 112, 113, 152, 167–171, 176, 318, 326, 330
Chorzów Stary (obecnie dzielnica Chorzowa) 112, 113, 168, 170, 318, 330
Chropaczów (obecnie dzielnica Świętochłowic) 49
Chybie 158
Czeska Republika 9
Częstochowa 67, 115, 121, 131
- Dachau 254, 302–304
Dąb (obecnie dzielnica Katowic) 20, 49, 151, 152, 329

- Dąbrowa Górnicza 104
 Dąbrówka Mała (obecnie dzielnica Katowic) 165, 166
 Donieck 304, 305
 Dortmund 47
 Dortmund-Schüren 52
 Düsseldorf 34, 50
- Elk 173
- Frankfurt nad Menem 182, 193
 Freilingsdorf 176
 Friedenshütte zob. Nowy Bytom
 Frombork 45
 Fürth 157
- Galicja 44, 120, 302, 315, 330
 Gdańsk 194, 257, 267
 Gierałtowiec 20, 37, 147–149, 151, 168, 177, 326
 Gietrzwałd 45
 Giżycko 193–195
 Gliwice 7, 9, 16, 20, 41, 121, 137, 141, 153, 154, 196, 268, 269, 297, 300–304, 306, 309, 311, 327, 329, 330
 Głogów 267
 Godula (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 16, 20, 58, 62, 117, 118
 Gopło 39
 Goslar 52
 Góra św. Anny 9, 65, 173, 258, 266
 Grunwald 262–264, 267
- Hanower 47, 161
 Hildesheim 49, 55, 157
- Inowrocław 152
 Istebna 20, 114, 145–147, 149, 189, 326, 330
- Jarosław 111
 Jasna Góra 45, 66, 114, 120, 121, 131, 255, 257, 264, 269, 273, 274, 279, 309, 320, 328
- Jeseniki 185
 Józefowiec (obecnie dzielnica Katowic) 205
- Kalisz 40
 Kalwaria Zebrzydowska 67
 Kamień Śląski 51, 63, 154
 Karb (obecnie dzielnica Bytomia) 59
 Karniów 182, 184
 Katowice 7–9, 12, 15–20, 33, 37, 41, 47, 57, 59, 65, 67, 94, 96–107, 109–113, 115–118, 120, 121, 124, 125, 127–129, 131, 132, 134–137, 139, 143–154, 156–160, 163, 164, 166–168, 170–173, 175–178, 199, 200, 202, 205, 254, 255, 258, 263, 264, 268, 272, 273, 275, 277, 279, 280, 297, 299–307, 309–312, 317–322, 324, 326, 328–330
- Katyń 301–303
 Kędzierzyn (obecnie dzielnica Kędzierzyna-Koźła) 41, 167
- Kielce 104
 Klimczok 161
 Kluczbork 63, 138
 Kłodnica (obecnie dzielnica Kędzierzyna-Koźła) 144, 256, 257
 Kłodzko 34
 Knurów 17, 148, 151, 165, 167–170, 258, 259, 261, 262, 266–270, 272, 273, 276, 323, 324
- Kochłowice (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 47, 49, 65
 Kolonia Gosławicka (obecnie dzielnica Opola) 143
 Komańcza 256
 Koźle (obecnie dzielnica Kędzierzyna-Koźła) 144
 Königslutter 49
 Kraków 7, 34, 36–38, 42, 43, 46, 63, 67, 101, 105, 106, 108–110, 112–114, 129, 131, 148, 152, 154, 160, 164, 173, 199, 258, 270

- Królewska Huta (obecnie Chorzów) 39, 49, 57, 137, 150, 168, 169, 189, 206
 Krzeszów 140
 Kup 100
 Kuźnia Raciborska 49
- Legnica 267, 274, 275
 Legnickie Pole 186, 274, 326
 Łędziny 161
 Licheń 10, 309
 Lidzbark 173
 Ligota Bialska 20, 33–46, 61, 161, 166, 167, 315, 316, 327
 Linnich 57
 Lipiny (obecnie dzielnica Świętochłowic) 273
 Londyn 274
 Loreto 115, 264, 319
 Lourdes 45
 Luboszyce 141
 Łwów 111, 120, 271, 303
 Łwówek Śląski 51
- Łuck 152, 271
- Maciejkowice (obecnie dzielnica Chorzowa) 169
 Małopolska 63, 108, 124, 148, 172, 177, 178
 Meklemburgia 161
 Michałkowice (obecnie dzielnica Siemianowic Śląskich) 49
 Miednoje 301–303
 Miedzna 161
 Mikołów 65, 200
 Mikulczyce (obecnie dzielnica Zabrze) 41, 158, 167, 174, 175
 Minden 157
 Monachium 50, 58, 65, 66, 138, 142, 148, 153, 196, 198, 256, 279
 Monastyr 55
 Monte Cassino 263, 301
- Morawska Ostrawa (obecnie dzielnica Ostrawy) 183
 Münster zob. Monastyr
 Münsterland 56
 Mysłowice 62, 117, 156, 157, 160, 258
- Neu-Ulm 193
 Niemcza 267
 Nowa Wieś 149
 Nowy Bytom (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 25, 20, 46–52, 54–57, 59, 62, 65, 137, 190, 316, 321, 327, 329
 Nysa 35, 41, 138, 142
- Olecko 173
 Olesno 41, 131
 Oleśnica 41
 Olsztyn 263
 Ołomuniec 7, 182, 183, 192, 272
 Opatów 264
 Opawa 7, 9, 13, 20, 179–195, 198, 206, 321, 327, 329
 Opole 5, 7, 9, 12, 19, 31–33, 37, 44, 46, 51, 53, 66, 97, 99, 105, 116, 136, 137, 139–144, 150, 173, 174, 180, 254, 256, 257, 271, 272, 277, 280, 322
 Ornontowice 155
 Orzegów (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 49, 59
 Ostrawa 7, 9, 189
 Ostrów Wielkopolski 59
- Paderborn 52
 Panewniki (obecnie dzielnica Katowic) 49, 57, 63, 65–67, 131, 150
 Paprocany (obecnie dzielnica Tychów) 324
 Piekary Śląskie 9, 32, 38, 47, 115–118, 131, 137, 152, 153, 199, 276, 318

- Pilchowice 150
 Pińsk 271
 Płock 151, 152
 Płowce 263
 Poczdam 51, 256, 264
 Podhale 173
 Poznań 151, 257, 262, 302
 Praga 40, 140, 163
 Prusy Wschodnie 11, 45, 173, 193–195, 321
 Przemyśl 111, 114, 116, 298
 Pstrężna 49
 Pszczyna 34, 41

 Racibórz 16, 121, 148, 254, 268–273, 276, 280, 323
 Ratyzbona 63, 66, 148, 196, 279
 Rheine 47, 49, 52, 55, 56
 Rozbark (obecnie dzielnica Bytomia) 49, 63–65, 154
 Rozłazino 196
 Ruda (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej) 49
 Ruda Śląska 47, 51, 299
 Rudy Wielkie 9
 Ruś Czerwona 178
 Rybnik 114
 Rydułtowy 196, 258
 Rzym 43, 61, 107, 109, 128, 143, 163, 164, 257, 274

 Saksonia 161
 Salzburg 58
 Słowenia 38
 Słupna (obecnie dzielnica Mysłowic) 160
 Soest 52
 Sosnowiec 40, 43, 129
 Spała 114
 Stare Tarnowice (obecnie dzielnica Tarnowskich Gór) 49
 Strzelce Wielkie (Opolskie) 150

 Stuttgart 183
 Stary Popielów 100
 Stary Sącz 51
 Syrynia 167, 170
 Szombierki (obecnie dzielnica Bytomia) 49
 Szopienice (obecnie dzielnica Katowic) 150

 Święta Lipka 45

 Tannenberg 194
 Toruń 10, 312
 Troki 271
 Trzebnica 150, 186, 276
 Tychy 324

 Warmia 44–46, 173, 193, 198, 315
 Warszawa 110, 114, 115, 118, 121, 128, 253, 257, 270, 274, 298, 302, 312
 Watykan 43, 95, 97, 140, 146, 163, 265
 Wejherowo 196
 Welehrad 38, 39, 151, 161, 163–165, 320
 Westfalia 47, 49, 55, 56
 Wielbark 45
 Wieliczka 51
 Wielkie Hajduki (obecnie dzielnica Chorzowa) 169
 Wielkopolska 38, 39, 116, 162, 270, 302
 Wielowieś 150
 Wilno 171, 271
 Wrocław 7, 34, 41, 48, 51, 52, 57, 61, 64, 66, 93, 95, 96, 99, 100, 103, 127, 135, 137–143, 148–150, 153, 154, 156, 157, 159, 162, 163, 167, 174, 186, 196, 197, 202, 254, 270, 275, 276, 325
 Września 43, 302

Zakopane 104
Załęże (obecnie dzielnica Katowic)
97
Zaolzie 172
Zbrucz 259, 260

Zębowice 41
Zgoda (obecnie dzielnica Świętochłowic) 47, 48, 53
Zimnice Wielkie 135, 329

Spis ilustracji

1. Wnętrze archikatedry Chrystusa Króla w Katowicach, 1927–1939, 1948–1956, fot. J. Gorzelik
2. Włodzimierz Tetmajer, kartony do witraży w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1908 r., fot. R. Szopa
3. Włodzimierz Tetmajer, Święty Stanisław wskrzeszający Piotrowina, karton do witraża w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1908 r., fot. R. Szopa
4. Włodzimierz Tetmajer, Święci Piotr i Paweł, karton do witraża w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1908 r., fot. R. Szopa
5. Włodzimierz Tetmajer, Święci Cyryl i Metody, karton do witraża w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1908 r., fot. R. Szopa
6. Święty Stanisław wskrzeszający Piotrowina, fragment witraża wykonanego według projektu Włodzimierza Tetmajera w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1909 r., fot. R. Szopa
7. Święci Piotr i Paweł, witraż wykonany według projektu Włodzimierza Tetmajera w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1909 r., fot. R. Szopa
8. Święci Cyryl i Metody, witraż wykonany według projektu Włodzimierza Tetmajera w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1909 r., fot. R. Szopa
9. Święci Cyryl i Metody, fragment witraża wykonanego według projektu Włodzimierza Tetmajera w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Bialskiej, 1909 r., fot. R. Szopa
10. Richard Knötel, okładka książki Antona Oskara Klausmanna *Oberschlesien vor 55 Jahren und wie ich es wiederfand*, Berlin–Breslau–Kattowitz–Leipzig 1911
11. Kościół św. Jadwigi w Pszczynie, fotografia w J. Partsch: *Schlesien. Eine Landeskunde für das deutsche Volk*. II. Teil: *Landschaften und Siedlungen*. Breslau 1911
12. Kościół św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu wzniesiony według projektu Johanna Franziskusa Klompa w latach 1911–1912, fot. J. Gorzelik
13. Domek portalowy kościoła św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu wzniesionego według projektu Johanna Franziskusa Klompa w latach 1911–1912, fot. J. Gorzelik

14. Święta Kunegunda, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
15. Błogosławiona Bronisława, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
16. Błogosławiony Czesław, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
17. Święty Wojciech, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
18. Święty Jacek, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
19. Święty Henryk, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. J. Gorzelik
20. Święta Elżbieta, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
21. Święty Edward, witraż w kościele św. Pawła w Rudzie Śląskiej-Nowym Bytomiu, ok. 1912 r., fot. I. Kontny
22. Bazylika św. Antoniego w Rheine wzniesiona według projektu Johanna Franciskusa Klompa w latach 1899–1905, fot. Westerdam (mit freundlicher Genehmigung des Stadtarchivs Rheine)
23. Święta Jadwiga Śląska, figura przy klasztorze oo. Franciszkanów w Katowicach-Panewnikach wykonana według projektu Meinarda Wieczorka przez Brunona Tschötschela, 1912 r., fot. J. Gorzelik
24. *Miłosierdzie Boże*, witraż w kościele Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Rudzie Śląskiej-Goduli wykonany według projektu Ludwiga Glötzlega, 1911 r., fot. I. Kontny
25. Herb biskupa Georga Koppa, witraż w kościele św. Ludwika w Katowicach-Panewnikach, 1908 r., fot. I. Kontny
26. Herb hrabiego Franza II Xavera Grafa von Ballestrema, witraż w kościele św. Ludwika w Katowicach-Panewnikach, 1908 r., fot. I. Kontny
27. Józef Unierzyski, *Regina Pacis*, obraz w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 1928 r., fot. P. Sobański
28. Józef Unierzyski, *Hołd Górnego Śląska*, obraz w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 1931 r., fot. P. Sobański
29. Józef Unierzyski, *Panna Można*, obraz w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 1931 r., fot. P. Sobański
30. Julian Makarewicz, Maria Królowa Korony Polskiej, malowidło w kościele św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, 1930 r., fot. C. Datka
31. Julian Makarewicz, Chrystus Król, malowidło w kościele św. Marii Magdaleny w Chorzowie Starym, 1930 r., fot. C. Datka
32. Maria Królowa Korony Polskiej, witraż w kościele św. Barbary w Strumieniu wykonany według projektu Mariana Konarskiego, 1936 r., fot. I. Kontny
33. Ludwik Konarzewski, Maria Królowa Korony Polskiej, reprodukcja w „Gościu Niedzielnym” 1930, nr 17

34. Ludwik Konarzewski, Maria Królowa Korony Polskiej, reprodukcja w „Gościu Niedzielnym” 1939, nr 36
35. *Legenda o św. Jacku*, witraż w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach wykonany według projektu Adama Bunscha, 1937 r., fot. J. Gorzelik
36. Adam Bunsch, Święty Jacek, fragment kartonu do polichromii w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 1936 r., fot. R. Szopa
37. Adam Bunsch, Lud śląski, fragment kartonu do polichromii w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 1936 r., fot. R. Szopa
38. *Pracowitość*, witraż w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach wykonany według projektu Adama Bunscha, 1938–1939, fot. I. Kontny
39. *Czystość*, witraż w kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach wykonany według projektu Adama Bunscha, 1938–1939, fot. I. Kontny
40. Wnętrze kościoła św. Jana Chrzciciela z malowidłami Ernsta Feyta z 1934 r. w Zimnicach Wielkich, fot. archiwalna w zbiorach autora
41. Fasada kościoła św. Barbary w Bytomiu wzniesionego według projektu Arthura Kicktona, 1928–1931, fot. J. Gorzelik
42. Wieża ciśnień (wieża Bismarcka) w Nysie, 1907 r., fot. J. Gorzelik
43. Ludwik Konarzewski, zwieńczenie nastawy ołtarza głównego w kościele Dobrego Pasterza w Istebnej, 1929–1931, fot. R. Szopa
44. Jan Wałach, Adoracja Chrystusa Króla, malowidło w prezbiterium w kościele Dobrego Pasterza w Istebnej, 1929–1931, fot. R. Szopa
45. Jan Wałach, Paś owieczki moje, malowidło na parapecie chóru organowego w kościele Dobrego Pasterza w Istebnej, 1929–1931, fot. R. Szopa
46. Jan Wałach, Adoracja Chrystusa Króla, fragment malowidła w prezbiterium w kościele Dobrego Pasterza w Istebnej, 1929–1931, fot. R. Szopa
47. Ludwik Konarzewski, retabulum ołtarza głównego w kościele Matki Boskiej Szkaplerznej w Gierałtovicach, 1934 r., reprodukcja w „Gościu Niedzielnym” 1935, nr 7
48. Ludwik Konarzewski, fragment retabulum ołtarza głównego w kościele Matki Boskiej Szkaplerznej w Gierałtovicach, 1934 r., reprodukcja w „Gościu Niedzielnym” 1935, nr 7
49. Ludwik Konarzewski, Błogosławiony Czesław podczas obrony Wrocławia, obraz w kościele Matki Boskiej Szkaplerznej w Gierałtovicach, 1934 r. (?), fot. P. Kluczniok
50. Ludwik Konarzewski, Błogosławiony Czesław głoszący kazanie do ludu, obraz w kościele Matki Boskiej Szkaplerznej w Gierałtovicach, 1934 r. (?), fot. P. Kluczniok

51. Święta Jadwiga, witraż w kościele św. św. Cyryla i Metodego w Knurowie wykonany według projektu Jana Śliwińskiego, 1939–1942, fot. I. Kontny
52. Święty Jacek, witraż w kościele św. św. Cyryla i Metodego w Knurowie wykonany według projektu Jana Śliwińskiego, 1939–1942, fot. I. Kontny
53. Błogosławiona Bronisława, witraż w kościele św. św. Cyryla i Metodego w Knurowie wykonany według projektu Jana Śliwińskiego, 1939–1942, fot. I. Kontny
54. Święty Andrzej Bobola, witraż w kościele św. św. Cyryla i Metodego w Knurowie wykonany według projektu Jana Śliwińskiego, 1939 r., fot. I. Kontny
55. Święty Jacek, witraż w kościele św. św. Jana i Pawła w Katowicach-Dębie wykonany według projektu Fryderyka Romańczyka, 1938 r., fot. I. Kontny
56. Święta Jadwiga, witraż w kościele św. św. Jana i Pawła w Katowicach-Dębie wykonany według projektu Władysława Drapiewskiego, 1938 r., fot. I. Kontny
57. Święci Wojciech i Ludwik, witraż w kościele św. św. Jana i Pawła w Katowicach-Dębie wykonany według projektu Władysława Drapiewskiego, 1938 r., fot. R. Szopa
58. Błogosławiony Czesław, witraż w kościele św. św. Jana i Pawła w Katowicach-Dębie wykonany według projektu Władysława Drapiewskiego, 1938 r., fot. I. Kontny
59. Święty Andrzej Bobola, witraż w kościele św. św. Jana i Pawła w Katowicach-Dębie wykonany według projektu Władysława Drapiewskiego, 1938 r., fot. I. Kontny
60. Święta Jadwiga, witraż w kościele Chrystusa Króla w Gliwicach, 1937 r., fot. J. Gorzelik
61. Święty Bonifacy, witraż w kościele Chrystusa Króla w Gliwicach, 1937 r., fot. J. Gorzelik
62. Święty Jacek, witraż w kościele Chrystusa Króla w Gliwicach, 1937 r., fot. I. Kontny
63. Karl Platzek, polichromia w prezbiterium kościoła Chrystusa Króla w Gliwicach, 1938 r., fot. archiwalna
64. Kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Orzeszu wzniesiony według projektu Teofila Wygasza, 1926–1930, fot. J. Gorzelik
65. Kościół św. Bernwarda w Hildesheim wzniesiony według projektu Richarda Herziga, 1905–1907, fot. J. Gorzelik
66. Kościół parafialny w Chybiu, okładka „Gościa Niedzielnego” 1936, nr 45
67. Zygmunt Gawlik, projekt fasady katedry Chrystusa Króla w Katowicach w: *Der Kattowitzer Dom*. Kraków 1927, fot. J. Gorzelik
68. Kościół św. Wawrzyńca w Chorzowie przeniesiony z Knurowa w latach 1936–1938, fot. J. Gorzelik
69. Kościół św. Michała Archanioła w Katowicach przeniesiony z Syryni, w latach 1938–1939, fot. J. Gorzelik
70. Kościół św. Jadwigi Śląskiej w Opawie wzniesiony według projektu Leopolda Bauera, 1935–1938, fot. Turistické informační centrum Opava

71. Paul Gebauer, polichromie w kościele św. Jadwigi Śląskiej w Opawie, 1937–1938, fot. Turistické informační centrum Opava
72. Krata wykonana według projektu Leopolda Bauera w kościele św. Jadwigi Śląskiej w Opawie, 1935, fot. Turistické informační centrum Opava
73. Henryk Burzec, ołtarze w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
74. Henryk Burzec, ołtarz główny w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
75. Henryk Burzec, ołtarz boczny w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
76. Henryk Burzec, fryz milenijny w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
77. Henryk Burzec, Przybycie misjonarzy, fragment fryzu milenijnego w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
78. Henryk Burzec, Walka z krzyżakami, fragment fryzu milenijnego w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
79. Henryk Burzec, Otwarcie drogi, fragment fryzu milenijnego w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
80. Henryk Burzec, Pochód, fragment fryzu milenijnego w kościele św. św. Cyryła i Metodego w Knurowie, 1960–1967, fot. J. Gorzelik
81. Ludwik Konarzewski jr i Joanna Konarzewska, Święci Cyryl i Metody oraz Mieszko i Dobrawa, malowidła w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu, 1966–1967, fot. J. Gorzelik
82. Ludwik Konarzewski jr i Joanna Konarzewska, Święci Wojciech i Stanisław biskup, malowidła w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu, 1966–1967, fot. J. Gorzelik
83. Ludwik Konarzewski jr i Joanna Konarzewska, Święty Jacek, błogosławiony Sadok i 48 braci opactwa sandomierskiego oraz błogosławiona Salomea, malowidła w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu, 1966–1967, fot. J. Gorzelik
84. Ludwik Konarzewski jr i Joanna Konarzewska, Święta Jadwiga Śląska, malowidła w kościele Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu, 1966–1967, fot. J. Gorzelik
85. Matka Boska Ostrobramska i „polscy” święci, witraż w kościele św. Augustyna w Lipinach wykonany według projektu Adama Bunscha, 1952 r., fot. I. Kontny
86. Matka Boska Częstochowska i „polscy” święci, witraż w kościele św. Augustyna w Lipinach wykonany według projektu Adama Bunscha, 1952 r., fot. I. Kontny
87. Błogosławiony Melchior Grodziecki, witraż w archikatedrze Chrystusa Króla w Katowicach wykonany według projektu Stanisława i Krystyny Pękalskich, 1954–1972, fot. I. Kontny
88. Święty Jan Kanty, witraż w archikatedrze Chrystusa Króla w Katowicach wykonany według projektu Stanisława i Krystyny Pękalskich, 1954–1972, fot. I. Kontny

89. Święty Wojciech, witraż w archikatedrze Chrystusa Króla w Katowicach wykonany według projektu Stanisława i Krystyny Pękalskich, 1954–1972, fot. I. Kontny
90. Drzwi w archikatedrze Chrystusa Króla w Katowicach wykonane według projektu Jerzego Kwiatkowskiego, 1968–1975, fot. J. Gorzelik
91. Janusz Jerzak, Golgota Polska przy kościele garnizonowym św. Barbary w Gliwicach, 2010 r., fot. J. Gorzelik
92. Aleksander Skupin, Agnieszka Kwiatek, Golgota Ojczyzny przy kościele Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach, 2014–2015, fot. J. Gorzelik

Summary

The presence of national symbols, secular heroes' and historical events' depictions along with folk motifs, for more than a hundred years have been transforming churches in Poland into the realm of reproducing group identity, whose profiling has been informed by Catholic-national ideology.

In Upper Silesia, which entered the modern era divided between Prussia and the Habsburg Empire, the interplay between Catholicism and individual nationalisms was complex and varied in time. The region's Prussian part was characterised by the successes of political Catholicism concurrent with the burgeoning mass society, the former having been represented by the Centre Party, which opposed the Bismarck's politics of linguistic uniformity and reducing the influence of the Catholic Church. To Catholicism, largely determining the worldview of the Upper Silesian Slavophones, also referred the Polish national movement, that had been forming at the end of the 19th century.

The first attempt at recording the national discourse in religious sacred art was undertaken by Fr. Aleksander Skowroński, who in the year 1908 commissioned a Krakow-based painter, Włodzimierz Tetmajer, with designing stained glass windows for St. Stanislaus the Martyr church in Ligota Bialska. The said stained glass windows depict the church's (and Poland's) patron saint at the moment of resurrecting Piotrowin, which was interpreted by the said parish priest as "resurrecting nationality in the Upper Silesian people," as well as Saints Peter and Paul, and Saints Cyril and Methodius. The latter pair of saints were to represent the role models for priesthood respecting the "authentic" folk culture, which in case of Upper Silesians, and to the mind of the commissioning party, meant – the Polish culture.

The foregoing initiative was counterpointed by the interior design of St. Paul's church in Nowy Bytom, where the hierarchy of values promoted by political Catholicism was depicted. Appreciation for language and historical diversity is therein manifested by the use of both German and Polish language in inscriptions and by the fact that the saints venerated in Germany and Poland are shown in the church's stained glass windows. The paramount idea of the said design is, obviously, the catholicism (i.e. the commonality) of the Church, which is best expressed by Latin being located over the vernacular idioms, by the allegiance pledged to the state symbolised by "kaiserian" architecture of the church, and by Silesian territorial community invoked by the reference to the region's architectural tradition.

The division of Upper Silesia in 1922 and the establishment of a new diocese in the territory granted to Poland caused the social advancement of pro-Polish clergy. One example of such an advancement was Emil Szramek, the parish priest of St. Mary's parish church in Katowice, who commissioned for the temple a series of canvas painted by Józef Unierzycki

of Krakow. The said series presented Upper Silesians as a community strongly connected with Poland on the grounds of faith and the mission as the “Bulwark of Christendom” (*Antemurale christianitatis*) destined to bestow the spirit of living religiousness unto the nation beloved by the Mother of Christ. Images of the Blessed Virgin Mary, the Queen of Poland and those of “Polish” saints were the most frequently utilised motifs combining religious and national content. This dual dimension may have also been seen in instances of translocating wooden churches from smaller localities to cities densely populated by Germans, such as Katowice and Chorzów. While it was carried out, the Slavic character of those objects was emphasised, which was supposed to testify to the Polishness of the region. Yet, the most grandiose architectural endeavour of the diocese was building of the Cathedral. According to the plans, the temple’s façade was to include statues of Saints Cyril and Methodius, whose figures had already been weaponised by “Slavic” nationalisms as symbols of defiance against Germanisation.

The German part of the region was practically devoid of such an ostentation. Some confrontational tones, however, resounded at St. Barbara’s church in Bytom, whose façade was then facing, not unlike a stronghold, the state border with Poland. In other churches, the national content was carried by inscriptions’ language and, rarely, the images of “German” saints. The German discourse was also imbued with homage paid to the fallen in the Great War. Separately from the mentioned nationalist context, the commemoration of soldiers took a grand form in the former capital of Austrian Silesia, which since 1918 belonged to Czechoslovakia yet remained dominated by Germans, namely, in Opava. Therein, St. Hedwig’s church was erected as a monument to the fallen in the years 1914–1918, and as an expression of super-ethnic Silesian community.

In 1945, within the part of Upper Silesia ceded to Poland, the national “purification” of churches was instigated, which involved removing German-language inscriptions, and introducing “Polish” saints instead, along with copies of Marian paintings hitherto venerated in the Polish lands. An occasion to create massive ideological programmes were the commemorating ceremonies of the thousandth anniversary of the Baptism of Poland in 1966. Then, the Millennial Frieze was created in a church in Knurów, on which Germans epitomised by the Teutonic Knights were depicted as the eternal enemy. A slightly more nuanced image of Polish-German relations, in turn, was featured in paintings of the Assumption of Mary church in Racibórz, where, without turning a blind eye to the conflicts, the shared Catholic traditions of both the nations were presented.

The year 1989 brought the freedom to present competing visions of the past, thereby triggering new efforts in the field of recording Catholic-national discourse in art. In the years 2010–2012, the Polish Golgotha at St. Barbara’s church in Gliwice and the Motherland’s Golgotha at St. Mary’s church in Katowice were built, delivering a comprehensive historiographical view of Poland’s history inspired by Romantic Messianism.

The attitude to national discourses, as expressed by the religious sacred spaces in Upper Silesia, extends over the polar opposites of indifferentism and affirmation. During the first decades of the 20th century, aside from neutrality, cases of questioning the national paradigm occurred along with some alternative visions of national community. With the passage of time, the programmes appeared that would be adapted to national framework, but also those whose core message is defined by Catholic-national historiography.

Zusammenfassung

Das Vorhandensein von nationalen Symbolen, Darstellungen von Helden und Ereignissen der säkularen Geschichte sowie Volksmotiven verwandelt Kirchen in Polen seit über einem Jahrhundert in die Räume der Reproduktion der im Geiste der katholisch-nationalen Ideologie profilierten Gruppenidentität.

Im zwischen Preußen und der Habsburgermonarchie aufgeteilten Oberschlesien, das in die Neuzeit eintrat, entwickelten sich die Beziehungen zwischen dem Katholizismus und Nationalismus sehr unterschiedlich. Im preußischen Teil der Region ging die Entwicklung der Massengesellschaft mit den Erfolgen des politischen Katholizismus einher, der durch die Partei Zentrum vertreten wurde, die sich gegen Bismarcks Politik der sprachlichen Vereinheitlichung und der Begrenzung der Einflüsse der Kirche aussprach. Die polnische Nationalbewegung, die Ende des 19. Jahrhunderts entstand, bezog sich auch auf den Katholizismus, der die Vorstellungen über die Welt der oberschlesischen Slawophonen prägte.

Der erste Versuch, den nationalen Diskurs in der sakralen Kunst der Region zu festigen, wurde im Jahre 1908 von Priester Aleksander Skowroński unternommen, indem er beim Krakauer Maler Włodzimierz Tetmajer die Glasfensterentwürfe für die Stanislauskirche in Ellguth (Ligota Bialska) bestellte. Sie zeigen den Schutzpatron der Kirche und Polens, der Piotrowin ins Leben zurückruft, was vom Pfarrer als „Wiederbelebung der Nationalität im oberschlesischen Volk“ interpretierte, die Heiligen Peter und Paul sowie Kyrill und Method. Die Letzteren sollten das Modell des Priestertums darstellen, das die „authentische“ Kultur des Volkes respektiert – im Fall der Oberschlesier, in der Überzeugung des Auftraggebers, die polnische Kultur.

Als Kontrapunkt zu dieser Initiative gilt die St.-Paulus-Kirche in Friedenshütte (Nowy Bytom), die die durch den politischen Katholizismus geförderte Wertehierarchie widerspiegelt. Der Respekt vor der sprachlichen und historischen Vielfalt, die sich im Gebrauch des Deutschen und des Polnischen in Inschriften und in der Darstellung der in Deutschland und Polen verehrten Heiligen in Glasfenstern manifestierte, war der Idee der Universalität der Kirche untergeordnet. Zum Ausdruck kam diese im einheimischen Idiomen überlegenen Lateinischen, in der Loyalität gegenüber dem Staat, der durch die „kaiserliche“ Architektur symbolisiert wurde, sowie in der schlesischen territorialen Gemeinschaft, die unter Bezugnahme auf die architektonische Tradition der Region herbeigerufen wurde.

Die Teilung der Region im Jahr 1922 und die Schaffung einer neuen Diözese auf dem Polen gewährten Gebiet trugen zum Aufstieg des pro-polnischen Klerus bei. Zu dieser Gruppe gehörte Emil Szramek, der Pfarrer der Marienkirche in Kattowitz (Katowice), der eine Reihe von Leinwänden von Józef Unierzyski aus Krakau für seine Kirche bestellte, die

die Vision der Oberschlesier als eine auf der Grundlage des Glaubens und der Mission des Bollwerks des Christentums mit Polen vereinte Gemeinschaft darstellte, die dazu prädestiniert war, der von der Mutter Christi geliebten Nation den Geist der lebendigen Religiosität zu gewähren. Die Bilder von Marie Königin von Polen und der „polnischen“ Heiligen waren die am häufigsten verwendeten Motive, die die religiösen und nationalen Inhalte miteinander kombinierten. Die Verlegung von Holzkirchen aus Kleinstädten nach Kattowitz (Katowice) und Königshütte (Chorzów), in denen große Gruppen von Deutschen lebten, hatten ebenfalls eine Doppeldimension. Dabei wurde der slawische Charakter der Objekte betont, der das Polentum der Region beweisen sollte. Das größte architektonische Unterfangen in der Diözese war der Bau der Kathedrale. In ihrer Fassade sollten die Figuren der Heiligen Kyrill und Method platziert werden, die vom „slawischen“ Nationalismus als Symbol für den Widerstand gegen die Germanisierung verwendet wurden.

Im deutschen Teil der Region war eine solche Prahlerei selten. Die Konfrontationsakzente waren in der St.-Barbara-Kirche in Beuthen (Bytom) erkennbar, die sich mit ihrer mächtigen Fassade, die einer Festung ähnlich war, der polnischen Grenze zuwandte. In anderen Kirchen galten die Sprache der Inschriften und gelegentlich die Bilder von „deutschen“ Heiligen als Träger von nationalen Inhalten. Das Gedenken an die Gefallenen im Großen Krieg war auch mit dem deutschen Diskurs verbunden. Ein beeindruckendes Ausmaß, neben dem nationalistischen Kontext, nahm das Gedenken an Soldaten in der ehemaligen Hauptstadt Österreichisch-Schlesiens, in dem seit 1918 tschechoslowakischen, jedoch von Deutschen dominierten Troppau (Opava) an, wo die St.-Hedwig-Kirche als Denkmal für die Gefallenen in den Jahren 1914–1918 und als Ausdruck der überethnischen schlesischen Gemeinschaft errichtet wurde.

1945 begann in dem an Polen angeschlossenen Teil Oberschlesiens die nationale „Reinigung“ der Kirchen, indem deutsche Inschriften entfernt und Bilder von „polnischen“ Heiligen und Kopien von in Polen verehrten Marienbildern eingeführt wurden. Die Feier des Jahrtausends der polnischen Taufe im Jahr 1966 war eine Gelegenheit, umfangreiche ideologische Programme zu erstellen. Damals entstand der Millenniumsfries in der Kirche in Knurów (Knurów), auf dem die von den Kreuzrittern verkörperten Deutschen als ein ewiger Feind dargestellt wurden. Ein mehr nuanciertes Bild der deutsch-polnischen Beziehungen geht aus den Gemälden der Maria-Himmelfahrt-Kirche in Ratibor (Racibórz) hervor, in denen nicht nur an Konflikte, sondern auch an gemeinsame katholische Traditionen angeknüpft wurde.

Nach 1989 gab die Möglichkeit, konkurrierende Ideen über die Vergangenheit frei zu präsentieren, Impulse für neue Anstrengungen auf dem Gebiet der Festigung des katholisch-nationalen Diskurses in der Kunst. In den Jahren 2010–2012 entstanden das polnische Golgatha in der St.-Barbara-Kirche in Gleiwitz (Gliwice) und das Golgatha des Vaterlandes in der Marienkirche in Kattowitz (Katowice), die vollständige historiosophische Ausführungen über die polnische Geschichte darbieten, die durch den romantischen Messianismus angeregt werden.

Die Haltung zu nationalen Diskursen, die in den heiligen Räumen Oberschlesiens zum Ausdruck kommt, erstreckt sich zwischen den Polen des Indifferentismus und der Bejahung. In den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts stoßen wir neben der Neutralität auf solche Fälle, in denen das nationale Paradigma in Frage gestellt und eine alternative Vision der Gemeinschaft präsentiert wird. Mit der Zeit erscheinen immer häufiger solche Programme, die an den nationalen Rahmen angepasst sind, sowie solche, in denen die Achse der Botschaft durch die katholisch-nationale Historiosophie bestimmt wird.

Spis treści

Wstęp | 7

1. „Wysoki nad wszystkie narody Pan” – wobec sporu o hierarchię wartości w Cesarstwie Niemieckim | 31
  - 1.1. Górny Śląsk – kraj pod krzyżem | 31
  - 1.2. Narodowość wskrzeszona w ludzie – witraże w kościele św. Stanisława Biskupa w Ligocie Białskiej | 33
  - 1.3. Kościół, cesarstwo i Śląsk ponad narodami – kościół św. Pawła w Nowym Bytomiu | 46
  - 1.4. Wielka rodzina u stóp Chrystusa – witraż w kościele Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Goduli | 58
  - 1.5. Katolicyzm, nacjonalizm i górnośląska republika proboszczów | 60
2. Religia i narodowość – dwie rodzone siostry? (1918/1922–1939/1945) | 93
  - 2.1. Po dwóch stronach granicznego kordonu | 93
  - 2.2. Katolicyzm jako droga od *Heimat* do *Vaterland* – dylematy ks. Emila Szramka | 101
    - 2.2.1. Ks. Emil Szramek w poszukiwaniu „prawdziwego my” Górnoślązaków | 101
    - 2.2.2. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Katowicach – od *sacrum* do „politycznej religii” | 103
    - 2.2.3. Katolicka ethohistoria i obraz wspólnoty w obrazach Józefa Unierzyckiego | 106
    - 2.2.4. Dawne i nowe w maryjnym cyklu – legitymizacja nowych hierarchii | 122
    - 2.2.5. „Złoty wiek” i polski Samarytanin | 125
    - 2.2.6. Od *Heimat* do *Vaterland* | 129
    - 2.2.7. Język matek i babek – wokół inskrypcji w kościele Mariackim w Katowicach | 134
    - 2.2.8. Istebniański kontrapunkt | 145
  - 2.3. Wszyscy polscy święci ks. Władysława Roboty | 147
  - 2.4. Kamienie nie przemówią po polsku, czyli nieznośny upór ks. Józefa Kuliga | 154
  - 2.5. Twarzą na wschód, tyłem do Wrocławia – katedra Chrystusa Króla w Katowicach | 159
  - 2.6. Po jakimu skrzypią belki? Drewniany kościół w ogniu narodowych sporów | 166
  - 2.7. Śląska wspólnota żywych i umarłych – kościół św. Jadwigi Śląskiej w Opawie | 179
  - 2.8. Siostry rodzone czy przyrodnie? | 198

3. „Duchowa jedność Narodu” w krajobrazie postapokaliptycznym | 253
  - 3.1. Wobec narodowej homogenizacji | 253
  - 3.2. Tysiącletniego narodu raj odzyskany – fryz milenijny w kościele św. św. Cyryla i Metodego w Knurowie | 258
  - 3.3. „Lud zespolony modlitwą” i gotów do pojednania? – milenijne dekoracje kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Raciborzu | 268
  - 3.4. Pochód Polski do Chrystusa ze Śląskiem w tle – wystrój katowickiej katedry | 273
  - 3.5. Od narodowej puryfikacji do teologii narodu – katolicka teoria i praktyka na Górnym Śląsku po 1945 roku | 277
4. Polska Mesjaszem czy Lotem narodów? Infrastruktury pamięci w Gliwicach i Katowicach | 297

Zakończenie | 315

Bibliografia | 331

Indeks nazwisk | 357

Indeks topograficzny | 367

Spis ilustracji | 373

Summary | 379

Zusammenfassung | 381

Redaktor
Magdalena Kopec

Projekt okładki
Magdalena Pache

Redakcja techniczna
Małgorzata Pleśniar

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Alicja Załęcka

Redaktor inicjujący
Szymon Hantkiewicz

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2021:

Copyright © 2020 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzysiamy otwartej nauce. Od 1.01.2022

publikacja dostępna na licencji

Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach

4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna monografii zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu
w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl.

 <https://orcid.org/0000-0001-6405-9835>
Gorzelik, Jerzy
Między „sensus catholicus” a „uchrześcijanionym
nacionalizmem” : Sztuka Kościoła
rzymskokatolickiego na Górnym Śląsku wobec
dyskursów narodowych / Jerzy Gorzelik. - Katowice
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2020

<https://doi.org/10.31261/PN.3981>

ISBN 978-83-226-3898-9

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3899-6

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 24,25. Liczba arkuszy wydawniczych: 27,5. Publikację wydrukowano na papierze Munken Polar 100g. PN 3981. Cena 89,90 zł (w tym VAT).